

Історіософські ідеї соціально-політичної концепції розвитку суспільства В. Зіньківського (1881–1962 рр.)

Розглядається проблема взаємовідносин історичної науки та історіософії, зокрема питання визначення специфіки історіософських ідей соціально-політичної концепції розвитку суспільства В. Зіньківського після революційних подій 1917–1920 рр. в контексті розвитку ідеології євразійців та їх поглядів на історію.

Ключові слова: євразійство, еміграція, філософська думка, софілогічний дуалізм, православна думка, атеїзм, більшовизм.

В умовах розвитку державотворчих процесів, які відбуваються під час глибокої ціннісно-нормативної кризи в Україні, **актуалізується проблема** взаємовідносин історичної науки та історіософії. Дослідницький інтерес до історіософії пов'язаний з усвідомленням специфіки філософського мислення в українській інтелектуальній культурі. Сьогодні в літературі не існує цілісної картини української історіософії, хоча значення спадщини її творців для подальшого розвитку української історичної науки не підлягає сумніву.

Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що вітчизняна й зарубіжна історіографія приділяла недостатньо уваги даній темі. Особливу наукову цінність у вивченні проблематики дослідження представляє праця професора С.Верховського «Пам'яті тих, хто пішов. Отець Василій Зіньківський», видана Нью-Йоркським виданням «Новий журнал» [1]. Пов'язаний з В.Зіньківським дружніми стосунками впродовж 35 років, С.Верховський першим подав біографічний нарис ученого, зробив його аналіз у контексті суспільно-політичних подій ХХ ст. Висвітлюючи головні етапи наукового та громадського життя, С.Верховський приділив увагу глибині самосвідомості, національно-політичних переконань та особливостям мислення вченого. Окреме місце в праці приділено висвітленню діяльності В.Зіньківського як православного пастиря та богослова. С.Верховський визначив головну ідею життя та діяльності В.Зіньківського – релігійне обґрунтування буття.

У пам'ять В.Зіньківському вийшло подвійне закордонне видання «Вісника РСХР» (Париж – Нью-Йорк, 1962 р.). Творчому доробку В.Зіньківського та висвітленню головних етапів його життя присвятили статті його колеги та учні. Громадську діяльність, релігійні погляди

вченого висвітлили Л.Зандер, І.Морозов, В.Руднев [2;3;4]. Так, Л.Зандер підтвердив той факт, що В.Зіньківський належав до тієї течії церковної спільноти, яка яскраво заявила про себе під час релігійно-філософських зібрань 1901–1902 рр. у Петербурзі, у «християнському братстві» в Москві, у суспільній діяльності прогресивного духівництва й церковної інтелігенції та у підготовці Собору. Через обер-прокурорську опіку Російської імперії ця течія змогла виявити себе лише після революційних подій початку ХХ ст. Автор також зосереджує увагу на вивченні та аналізі власне наукового доробку В.Зіньківського.

Метою наукового дослідження є визначення специфіки історіософських ідей соціально-політичної концепції В.Зіньківського після революційних подій 1917–1920 рр. в контексті розвитку ідеології євразійців та їх поглядів на історію.

Для досягнення даної мети необхідно розв'язати наступні наукові завдання: проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити рівень джерельного забезпечення теми; визначити історіософську інтуїцію світоглядної позиції В.Зіньківського у його соціально-політичній концепції розвитку суспільства.

Роздуми про долю Росії, специфіку її геополітичного становища, яке привело до перемоги більшовизму, реалізовувалось у новому ідеологічному напрямку – євразійстві (1921, Софія). Більшість представників цієї течії були кадетами. Згодом вони активізували свою діяльність у столицях європейських держав: Парижі, Берліні. Ідеологи євразійства (Н.Трубецької, П.Сувчинський, П.Савитський, М.Шахматов, Г.Вернадський, Л.Карсавин, Г.Флоравський, Н.Олексіїв, В.Льїн) вважали, якщо невдача революції небажана для інтелігенції, а її перемога у тій формі, в якій вона здійснилась, незрозуміла, то залишався третій шлях – переродження революції. Не приймаючи більшовизму та не бажаючи примиритися з ним, вони вважали, що потрібно кардинально змінити методи його подолання й відродити Росію як велику та єдину державу. Нова тактика повинна була орієнтуватись на внутрішні антибільшовицькі сили Росії (селянський повстанський рух та інше).

У 1920–ті рр. інтелігенція, переживаючи тяжкі умови вигнання та втрату ідеалів, вдалась до справжнього усвідомлення духовних підвалин вітчизняної культури. Неабиякого значення тут також відіграв вплив філософсько-релігійної думки, яка набула свого розвитку в Росії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Суспільство, виховане на гуманізмі російської класичної культури, було відкрите вірі. В умовах поширення лібералізму, вплив атеїзму не зміг змінити глибокі християнські традиції суспільства у зарубіжжі. Різка несприйняття жовтневого перевороту 1917 р. та його наслідків – такою була реакція інтелектуальної еліти Росії та України в еміграції. Зміни у свідомості інтелігенції визначили появу товариств духовного самовдосконалення, які у 1924 р. об'єднались у загальноєвропейську організацію емігрантської молоді – РСХР. Виникнення цього руху було пов'язано з потребою в осмисленні трагічних подій минулого у їх соціокультурному та національно-політичному вимірі, які обумовили еміграцію з батьківщини, та усвідомленні побудови нової держави вільної від впливу ідей більшовизму. Вирішенням цих проблем стала релігійна філософія. У цей період ліберальна інтелігенція вважала слов'янофільство надто традиційним та консервативним. Вона надавала перевагу ідеям соловйовської школи, яка в останні роки ХІХ ст. пошири-

лась по всій Європі [1]. Ідеологами та активними учасниками РСХР були майже всі філософи–емігранти початку ХХ ст., які опинилися за рубежем (С.Булгаков, Н.Бердяєв, О.Картишев, С.Франк, В.Ільїн, В.Зіньківський).

Під час перебування у Белграді була окреслена головна ідея історіософської та соціально–політичної концепції В.Зіньківського. Проблеми Росії в їх соціально–політичному вимірі вчений розглядав у непорушному зв'язку з проблемами суспільного життя Європи початку ХХ ст. Концептуальне вирішення проблеми кризи в Європі та в Росії, головним фактором якої вчений вважав відірваність життя від культури, знайшло своє відображення у статті «Православ'я і культура». Учений висловлював думку, що криза західної культури початку ХХ ст. полягала у кризі західного християнства. Відповідно, вихід з кризи для Заходу та і для Росії В.Зіньківський вбачав у зверненні до ідей православної культури [5].

Подальше осмислення проблеми кризи західноєвропейської культури та її впливу на розвиток суспільства Росії було здійснено вченим в циклі лекцій для російсько–сербських слухачів на тему «Критика європейської культури у російських мислителів», перша публікація яких здійснилась на сербсько–хорватській мові під назвою «Російські мислителі та Європа». Вважаючи історичною темою своєї епохи відродження православ'я як головної суспільної цінності та розкриття його культурних сил, провідним напрямком наукових пошуків В.Зіньківського в еміграції стало теоретичне обґрунтування всіх сфер життя людини, виходячи з її релігійного усвідомлення. В еміграції філософські погляди вченого, сформовані в ранній період його наукової діяльності, набули подальшого осмислення та науково–теоретичного обґрунтування. Вони виявили ті головні ідеї, які визначили підвалини у створенні ним системи християнської філософії та дослідженні історії російської філософії. Це ідея релігійного досвіду, яка В.Зіньківським вважалась «даною», що обумовлювалось взаємодією між суб'єктом і об'єктом; концепція софілогічного дуалізму, що розрізняє Софію Божу та Софію тваринну, ідея створення православної культури, яка передбачала подолання розірваності культури, що виникла в результаті секуляризації. Подолання цієї розірваності В.Зіньківський бачив у теорії християнської рецепції – переробки досліджень природного розуму у світлі Христовому. Будучи переконаним, що ідея творіння є центральною ідеєю християнської метафізики, вчений піддавав критиці ідеї тих філософів, для яких неоплатонізм замінював ідею творіння [6,с.69]. Створення цілісної та органічної системи на ґрунті православ'я, що охоплювала реальність, до якої вона була звернена, обумовило основну життєву та наукову мету В.Зіньківського.

Переживаючи труднощі вигнання та втрату ідеалів, єдиний вихід з цього становища В.Зіньківський бачив у зверненні до ідей філософсько–політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст., де головним підґрунтям було усвідомлення духовних підвалин вітчизняної культури. З цього часу у філософсько–політичних поглядах ученого щодо визначення подальшого шляху розвитку суспільства загального кола «Росія – Європа» чітко окреслилась ідея поєднання понять культури та православ'я у їх непорушному зв'язку з центральними інститутами громадянського життя – державою та церквою.

Як представник філософської академічної науки В.Зіньківський взяв участь у діяльності Філософського товариства в Празі [4,с.270,257]. Він був учасником з'їзду вчених у Празі, який проходив з 25 вересня по 20

жовтня 1924 р. і виступав з доповіддю «Про ієрархічну будову душі» на секції філософських та історико–філологічних наук [4,с.256–257]. Поряд з В.Зіньківським членами товариства були С.Гессен, Е.Спекторський, Г.Флоровський, Д.Чижевський, М.Лосський, С.Франк, Л.Карсавін, М.Бердяєв та інші.

Головною ідеєю вченого було прагнення розвитку діяльності християнських товариств в Європі, та їх об'єднання. Труднощі полягали в тому, що всі об'єднання, вирішуючи свої життєві завдання, спирались на ідеї православної культури, але у консолідаційних зусиллях виявлялись великі розбіжності. Тому великого значення мало те, що В.Зіньківському вдалося об'єднати не тільки Белградське та Празьке товариство, але й інші подібні угруповання [2,с.25].

В.Зіньківський обійняв посаду голови руху [3,с.66–72]. Разом з ним співпрацювали С.Булгаков, М.Бердяєв, О.Картишев, С.Франк, В.Ільїн.

Першочерговим завданням РСХР було вироблення власної ідеології. Робота отримала свою реалізацію на протязі 6–7 років існування руху [7,с.24–25]. У церковній культурі він розрізняв два напрямки – критичний, звернений проти негативних явищ сучасності, та позитивний – звернений у майбутнє. У позитивному змісті передусім важливою була ідея освячення життя, що є однією з граней великої та глибокої ідеї православної культури. В освяченні життя він вирізняв наукову, політичну, мистецьку та педагогічну складові. При цьому не вважав ідеєю церковної культури – ідеєю сучасності. В.Зіньківський наголошував на її давньохристиянському підґрунті, яке виходить з факту християнства – Боговтілення. Тому шлях церковної культури може бути тільки шляхом свободи і сили, який освячує церкву. Учений трактував зміст поняття «церковна культура» – як прагнення віруючих людей до забезпечення життя на засадах християнства. Оцерковлення життя, за Зіньківським, це – заклик до християнської цілісності життя, оцерковлення культури, повернення до теократичної ідеї, шлях до тієї цілісності, яка сприймалась не тільки по відношенню до особистого життя, але й по відношенню до життя соціального, історичного, яке передбачало надання церкві центрального місця у житті. Тому завданням РСХР В.Зіньківський бачив в оцерковленні всього життя, в прагненні до того, щоб церква не була сховищем, останньою життєвою втіхою для людей тільки похилого віку, а була тією силою, де молодь буде брати сили для створення свого життя [3,с.25].

У своїй структурі РСХР складалось з місцевих об'єднань, до складу яких входили всі члени, що мешкали у даному місті і не молодші 16 років. Всі загальні питання вирішувались на загальних з'їздах РСХР, в яких брали участь делегати студентських товариств Сербії, Болгарії, Чехословаччини, Франції, Бельгії, Німеччини, Англії, Польщі, Литви, а потім і Латвії, Естонії, Фінляндії. На з'їздах вироблялась програма діяльності Руху, обиралась Рада РСХР, центральні та місцеві секретарі, затверджувався бюджет. Поточною діяльністю Руху – підготовкою та проведенням з'їздів, координацією окремими центрами, видавничою діяльністю та іншим – займався центральний секретаріат. У місцевих об'єднаннях вищим органом були загальні збори. Представницьким та адміністративно–організаційним органом об'єднань був діловий комітет. В його функції входило скликання загальних зібрань, виконання їх постанов, підтримка зв'язку з центром РСХР.

Рух вів велику видавничу діяльність. До 1925 р. його видавничим органом був «Духовний світ студентства», який виходив у Празі. У грудні 1925 р. в Парижі вийшов журнал «Вісник РСХР за кордоном» тиражем 75 екземплярів.

Діяльність руху набула широкого розвитку в державах Європи. Розгорнулася робота у Франції, Німеччині, Англії, Чехії, Югославії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Фінляндії. У цих країнах відбувались з'їзди, засновувались недільні школи та гуртки з вивчення православ'я [3].

Завдяки участі в русі тисячі молодих людей отримали можливість залучитись до традицій православної культури та усвідомити її зміст у вирішенні соціокультурних проблем свого життя.

З середини 1920-х рр. центральний секретаріат РСХР та організації, що входили у місцеве товариство Франції розмістились у Парижі. В.Зіньківський продовжував вести широку діяльність в РСХР у напрямках роботи серед підлітків, християнської молоді, екуменізму та соціальної активності.

Досить сильними були дії членів руху щодо реорганізації РСХР у союз православних братств. Ці протиріччя викликали ідеологічну дискусію серед керівників руху – В.Зіньківського, М.Бердяєва та їх опонентами. У зв'язку з цим постало питання про збереження ідейної єдності РСХР. Його обговорення відбулось на IV загальному з'їзді РСХР у вересні 1926 р. в Б'єрвіллі (Франція). У ході дискусії було вирішено доповнити назву РСХР, зазначивши у дужках «об'єднання православних товариств». Згодом, у 1927 р. у Клермоні відбувся загальний з'їзд РСХР, на якому було сформульовано його єдину мету та завдання. За рішенням з'їзду студентський рух об'єднував емігрантську молодь православної церкви та залучав невірних, допомагаючи формувати християнське світосприйняття і готував захисників у боротьбі з атеїзмом та матеріалізмом.

На кінець 1920-х рр. у РСХР виник «конфлікт поколінь», розбіжності між «батьками» та «дітьми», який з кожним роком ставав все гострішим. Тут далися взнаки протилежності як духовних прагнень, так й соціально-політичних поглядів. Однак, усі члени РСХР погоджувались з єдиною ідеєю «оцерковлення» життя.

У період між 1925–1939 рр. РСХР працював дуже плідно. Однак вже з середини 1930-х рр. його діяльність занепадала. Причиною цього було існування у межах руху багатьох різнобічних напрямів, які відхилялись від провідної ідеї руху. Розкол в РСХР прискорив прихід до влади в Німеччині А.Гітлера та зростання шовіністичних настроїв в багатьох країнах Європи.

Праве крило Руху, очолюване генералом Е.Міллером, одним з керівників білої армії, надавало перевагу фашизму у крайньому націоналізмі тоталітарного типу. Але, представники цього напрямку не хотіли поривати з вірою. Частина з них вийшла з Руху та вступила у так звані національні організації, інша ж частина залишилась в ньому, породжуючи нескінченні суперечності. Ліве крило свідомих прибічників релігійного вільнодумства та прогресивних ідей представляв М.Бердяєв. Це крило відмежувалося від РСХР та утворило нову організацію під назвою «Православна справа» не зважаючи на те, що її члени засуджували захист ідей православ'я. Справа, і зліва В.Зіньківський був засуджений за власне бачення у вирішенні суспільних проблем. Його критикували за «лівизну» та звинувачували у масонстві. Отже, широта задуму заснування РСХР була нереалізованою до кінця. В.Зіньківський не визнавав це відкрито. Прибічник аполітич-

ності церкви, він вважав, що її головною ідейною метою повинно стати об'єднання суспільства не лише у питаннях богослов'я, але й у розумінні вирішення соціокультурних проблем життя. Однак рухівці займались розглядом різнобічних соціально-політичних питань – державотворення, ідеологій, культури і єдність у даних питаннях могла бути досягнутою лише за умов визначення компромісу серед всіх його членів. Це стало неможливим, деякі члени руху були змушені вийти з нього.

Свого удару діяльності РСХР завдала і Друга світова війна. У Прибалтиці його розгромили більшовики. На Заході діяльність Руху була припинена німцями. Церква РСХР збереглась лише в Парижі, рухівці продовжували підтримувати між собою особистий зв'язок [1,с.276–277].

Зазначені події не припинили подальшої діяльності В.Зіньківського як керівника та духовного отця цього об'єднання. Він залишався незмінним головою РСХР до кінця свого життя, обстоюючи головну його мету – відродження православної культури, як потужної сили історії. Повернення до церковної культури В.Зіньківський вважав єдиним виходом з того становища, в якому опинились християнські народи. РСХР, як його бачив В.Зіньківський, започаткував цю справу [8,с.14–15].

В останні роки В.Зіньківський посилено працював над виробленням основ християнської гносеології. Вважаючи, що проблема знання повинна бути основою будь-якої філософської системи, вчений звертав увагу на недоліки новітнього теоретичного знання, основи якого були закладені в епоху секуляризації культури й містили в собі ідею принципового відокремлення філософії від релігії. Для В.Зіньківського, християнського мислителя, зазначене положення було неприйнятним. Ця обставина визначила головну ідею «Основ християнської філософії» – пояснити християнське вчення про знання та допомогти суспільству відійти від ідей секуляризму. Історико-філософський аналіз гносеології привів філософа до думки, що для неї негативну роль відіграв розділ філософії та релігії. Разом з тим «природа думки пов'язує наше мислення з категорією Абсолюту, релігійної свідомості. Відірвати мислення від сфери Абсолютного неможливо, залишається до кінця усвідомити невід'ємність філософського мислення від релігійної сфери». Єдність розуму та віри не є даними, вони – задані. Природа розуму, як пізнавальна сила, не містить в собі труднощів для єдності віри та знання [9]. Важливим поняттям гносеології є «суб'єкт пізнання», в якому існують трансцендентні елементи. У християнстві істина відкривається не індивідуальному розуму, а церковному. Саме в церкві потрібно шукати метафізичне підґрунтя пізнання, оскільки воно спирається на Абсолют, а він є Творцем буття. Головою Церкви, її тілом є Христос. У Христі єдиносуцenne людство і є дійсним суб'єктом пізнавального, морального, естетичного життя як життя духовного. Таким чином, знання є христоцентричним. Виходячи з цього, принцип автономії розуму недійсний. Оскільки Христос є любов, то пізнання є справою любові. Саме тому пізнання визнається силою і живим життям любові [10,с.72].

У другому томі «Основ християнської філософії» В.Зіньківський розглянув християнське вчення про світ, з його головною ідеєю про вторинність світу, його виникнення завдяки надсвітловій силі. Ідея творіння, стверджував філософ, сполучає в собі поняття Бога та світу, Абсолютного та відносного буття [10,с.148]. За актом творіння світ безмежний вперед, але не назад, тобто він покликаний ним до безмежного буття. Бог без-

межний в обидва боки – він безначальний. Світ є жива, ціла єдність. Це свідчить, що все буття від Бога Творця і це – основа та зміст вчення про єдність буття. Сила, що робить його таким є любов, яка виступає однією з важливіших християнських інституцій. Іншою інституцією є церква, яка є носієм єдності світу, космологічним фактором. Введення в систему космології поняття церкви, як основного поняття, зв'язує буття з людською сферою, яка і є субстратом церкви. Це є новим аспектом теорії антропоцентризму у метафізиці [10, с.173–185]. Спираючись на відповідне висловлювання апостола Павла, В.Зіньківський ввів у християнське вчення про світ поняття «пошкодження» природи. Світ зазнає страждань в результаті гріхопадіння першолюдини, тобто порушення норми, що була вкладена в нього в акті творіння. Свідченням пошкодження природи є боротьба за існування, перетворення прекрасного в потворне, доброго в зле. Світ чекає спасіння, сподівається на оздоровлення. Це перетворення стане кінцем світу: зникне дисгармонія, виникне нове буття.

Із задуманої трилогії «Основ християнської філософії», яка за В.Зіньківським, складалась з трьох розділів – учення про пізнання (гносеологію), вчення про світ (космологію) та вчення про людину (антропологію), написані та видані були лише два перші томи у 1961 р. та 1964 р.

Богословські погляди В.Зіньківський виклав у праці 1957 р. «Апологетика» про захист християнського вчення та церкви від жорсткого нападу наукового знання періоду секуляризму [11]. Учений доводив, що у дійсному або уявному розходженні понять «знання» та «культура» з поняттям «церква» правда християнська залишається беззаперечною. В.Зіньківський здійснив аналіз вчення про світ, християнського віровчення і християнства як церкву. Позитивне, творче завдання в уособленні правди Церкви у житті, В.Зіньківський бачив не тільки у консерватизмі охорони зв'язку з нею, але й у головному – в індивідуальному внутрішньому світі, а також в усій культурі, в соціально – економічному житті, ході історії.

Отже, органічність та цілісність наукових та суспільно–політичних поглядів у їх історико–національному та філософському вимірі зумовило культурологічний підхід ученого до вирішення проблем суспільства. В.Зіньківський був переконаний, що соціально–політична криза суспільства тісно пов'язана з впливом на нього проблем секуляризації культури. Вирішення соціально–політичних проблем України та Росії вчений бачив у загальноєвропейському масштабі – як відродження цілісної універсальної культури православ'я, звільненої від націоналізму.

Список використаних джерел

1. Верховский С. Отец В.Зеньковский // Новый журнал. – 1962. – № 70. – С.271–285.
2. Зандер Л. Отец Василий как общественный деятель // Вестник РСХД. – 1962. – № 66–67. – С.24–27.
3. Морозов И. Отец Василий друг молодежи // Вестник РСХД. – 1962. – № 66–67. – С.66–72.
4. Руднев В. Судьбы эмигрантской школы. – Прага, 1929. – 7 с.
5. Зеньковский В. Православие и культура. – Берлин, 1923. – 285 с.; Зеньковский В. Предисловие к сборнику «Православие и культура» // Православие и культура. – Берлин, 1923. – С.2–6.

6. Зеньковский В. Русские мыслители и Европа: критика европейской культуры у русских мыслителей. – М.: Республика, 1997. – 368 с.

7. Зеньковский В. Очерки идеологии РСХД // Вестник РСХД. – 1929. – № 5. – С. 20–24.

8. Зеньковский В. Новый этап // Вестник РСХД. – 1935. – № 2. – С. 14–15.

9. Зеньковский В. Основы христианской философии. – Т. 1: Христианское учение о познании. – Франкфурт, 1960. – 149 с.; Зеньковский В. Основы христианской философии. – Т. 2: Христианское учение. – Франкфурт, 1960. – 186 с.

10. Зеньковский В. Основы христианской философии. – М.: Канон, 1996. – 559 с.

11. Зеньковский В. Апологетика. – Париж, 1957. – 262 с.

Кириченко В.Г. Историософские идеи социально–политической концепции развития общества В.Зиньковского (1881–1962 гг.)

Рассматривается проблема взаимоотношений исторической науки и историософии, в частности вопрос определения специфики историософских идей социально–политической концепции развития общества В.Зиньковского после революционных событий 1917–1920 гг. в контексте развития идеологии евроазиатцев и их взглядов на историю.

Ключевые слова: евроазиатство, эмиграция, философская мысль, софилогический дуализм, православная мысль, атеизм, большевизм.

Kirichenko, V.G. The history and philosophy ideas of socio–political conception of development of society of V. Zenkovsky (1881–1962)

The problem of mutual relations of historical science, history and philosophy topically in the article, in particular the question of determination of specific of history and philosophy ideas of socio–political conception of development of society of V. Zenkovsky is examined after revolutionary events 1917–1920 in the context of ideology development of Eurasia and their looks to history.

Key words: emigration, philosophical idea, orthodox idea, atheism, bolshevism.